

ОДОБРЕНА ОТ МОН
ДЕТСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ
БЪЛГАРИЯ

ПОД СЯНКАТА НА ЯТАГАНА ПРОБУЖДАНЕТО

Златното пѣте

ДЕТСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ БЪЛГАРИЯ

КНИЖКА ДЕВЕТА

част втора

Изданието е одобрено от МОН с протокол № 1 от 18. 02. 1997 г. за използване в училищата при изучаване историята на България от четвърти до осми клас.

ПОД СЯНКАТА НА ЯТАГАНА ПРОБУЖДАНЕТО

1700г. - 1850г.

Текст
Огнян Халембаков

Художник
Чавдар Драгев

ОТ ТАЗИ КНИЖКА ЩЕ НАУЧИТЕ:

Как започнало да гасне могъществото на Османската империя и къде претърпяла тя първите си поражения

Защо Паисий Хилендарски започнал да издирва ръкописи и книги за миналото на българите

Колко пагубно било за българската народност господството на гръцките владици

Кой е българинът, създал първата фабрика в империята, работеща с истински машини

Кога е написан Рибният буквар и защо станал най-четената книга сред българите

Ще прочетете за непримиримите българи, които използвали всяка възможност да се опълчат с оръжие в ръка срещу поробителя - в хайдушки дружини, бунтове или сражения на руската войска във войните на Русия с Турция

Златното пѐте

София

През 1569 г. изгоряла корабостроителницата на Венеция. Но в Цариград достигнал слухът, че е унищожена цялата флота на републиката. Султан Селим II Пияницата веднага обявил война на венецианците и обсадил Никозия и Фамагуста. Отговорът не закъснял. Недалеч от гръцкото пристанище Лепанто срещу 220-230 турски галери се изправили 205 испански, венециански и генуезки кораба (от тях 6 огромни галеаса), командвани от дон Хуан Австрийски. Битката започнала по обяд на 7 октомври 1571 г. и само след четири часа били потопени 15 и пленени 190 османски кораба, убитите или взети в плен турци били 25000, а християните загубили 7500 души. Но в това най-кръвопролитно морско сражение дотогава били освободени 12000 роби гребци, сред които и Мигел де Сервантес, авторът на „Дон Кихот“. Така при Лепанто се разиграла последната чисто гребна битка и първата, спечелена изцяло с помощта на огнестрелно оръжие.

„ГОСПОДАРКАТА НА БАЛКАНИТЕ“ В КРИЗА

Шестнадесетото столетие заварило България под властта на Османската империя, която по това време неслучайно наричали „Господарката на Балканите“. Огромната турска държава се разпростирала далеч на изток до Персия, протягала пипалата си на север, на юг владеела Северна Африка. Военачалниците на падишаха все по-често поглеждали и към Западна Европа, като пресмятали бъдещата богата плячка. Но времето на султан Сюлейман II Великолепни с неговите бляскави победи било свършило. Някогашната мощ на империята бавно гаснела.

Упадъкът се усещал навсякъде - държавната власт отслабнала, в управлението царувала невиждана корупция. Земята на спахиите, които се изгържали от феодалната рента, преминала в ръцете на хора, нямащи нищо общо с армията. С помощта на рушвети*те се сдобили с документи (тапици) за земята и така елитните воители останали без доходи. Понякога спахиите сами напускали владенията си, за да не вземат участие в предстоящи сражения. Напразно султанските глашатаи ги призовавали под бойните знамена. Обеднелите спахии предпочитали да се крият, макар да ги очаквало сурово наказание.

Еничарите, гордостта на османската войска в миналото, също започнали да бягат от задълженията си. Вместо да рискуват живота си в кървави битки, те се захванали с по-доходни

действието като търговията и лихварството*. От строгата им дисциплина останали само спомени. Нещо повече - еничарите често използвали оръжието си в бунтове и заговори, насочени срещу везири и султани.

Докато Османската империя отслабвала, нейните съседи укрепвали военната си мощ. Австрийската империя и Русия създали добре въоръжени армии, командвани от подготвени генерали. Войските им разигравали учебни сражения, изработвали планове за бъдещи военни действия. В това време турските военачалници разчитали на провидението. Не офицерите повдигали духа на армията, а дървишите със зурли и тъпани.

Тези промени дали своите резултати. В морската битка край Лепанто през 1571 г. се стигнало до първото сериозно поражение на турците. Обединените ескадри на Испания и Венеция разгромили османския средиземноморски флот. През 1593 г. пък австрийската армия принудила Османската империя да проси мир след 13-годишна война. После Русия, Персия, Полша, Венеция, Франция сякаш започнали да се надпреварват да нанасят поражения на османските войски. Серията от неуспешни войни отслабила още повече империята.

Въпреки всичко султанът не се предавал. През лятото на 1683 г. под зеленото знаме на пророка започнали да се събират многочислени войски. Водена от великия везир Кара Мустафа, армията се отправила към Австрийската империя, плячкосвайки всичко по пътя си. 175-хилядната войска обсадила Виена, защитавана от 65 000 австрийци, немци и поляци. Три месеца продължили атаките срещу яките крепостни стени. Когато турците се готвели за решителен штурм, защитниците получили подкрепление от полския крал Ян Собески. Християнските войски разбили османците. Бягащите мюсюлмани оставили на бойното поле 20000 загинали, цялата си артилерия и богатата плячка.

На следващата година християнските гържави се обединили в Свещен съюз, който започнал да нанася още по-съкрушителни удари на Турция. Стигнало се дотам, че през XVIII век султанът едва опазвал владенията си, а европейците с ирония го наричали „Болният човек на Европа“. Могъщите вече империи Австрия и Русия нанасяли поражение след поражение на турските войски. Войниците на руската императрица Екатерина II също на два пъти разбили непобедимата някога османска армия и даже навлезли в българските земи.

СВЕЩЕН СЪЮЗ

През 1684 г. християнските държави Австрия, Венеция и Полша се обединили в съюз, който нарекли „Свещен“. Монарсите им, покровителствани от папата, се заклели да воюват заедно срещу турците, докато ги изгонят от Европа. След две години към Свещения съюз се присъединила и Русия. За Османската империя настъпили тежки дни. Обединените християнски сили громели турците навсякъде. През 1699 г. империята била принудена да моли за мир. Унизителният за Турция договор бил подписан в Карповци. Победителите си поделили голяма част от османските владения в Европа. Австрия извоювала Маджарско (Унгария и Трансилвания), Венеция получила Пелопонес и Далмация, Полша - Подолия и Украйна, Русия - земите около Азовско море. По-късно Османската империя неведнъж опитвала да си възвърне загубеното. Но всеки опит за война откъсвал все нови и нови земи от турската територия.

„Продаването на всички служби е породило във всички съсловия и във всички класи в тази империя ачността за печалба и такава поквара, че и най-малката любезност, и най-малката услуга се получава с подаръци. Купува се решението на съда и показанията на свидетелите, така както се купува една служба, така както се купува разположението на служителя.“

Гийом Оливие

френски учен и пътешественик
от края на XVIII век

Еничарският ага с гняв разпилява парите, които султанът е изпратил в истанбулските казарми. В голямата торба са новите заплати за професионалните воители, но монетите се оказали „нищожни като капки роса и леки като бадемове листа“. Владетелят се принудил да сече фалшиви пари, защото хазната му била празна. Еничарите разбрали измамата и се разбунтували. Така в турската армия започнали размирици.

Кърджалиите са опустошили равнината, оставяйки зад себе си реки от кръв и пепелища. Сега те нападат това планинско село, надявайки се на лесна победа и богата плячка. Но жителите му са устроили засада на разбойниците. Те знаят, че турската власт ги е изоставила и затова сами са оградили селището си с каменни укрепления. Защитниците са готови да преживеят дълга обсада. В укреплението има изкопан кладенец, пеци за печене на хляб. Дори домашните животни се смирявали, докато премине опасността.*

РАЗМИРНИ ГОДИНИ

В края на XVIII век към външния натиск се прибавил и вътрешният упадък на империята. Зачитането на централната власт силно намалело. Местните паши, бегове и спахии вече не се съобразявали със заповедите на султана. Хазната отдавна била празна, секнал притокът на богатствата, с които някога се връщали от битка воините на падишаха. Много от тях оставали без плячка и дори гладували, защото сраженията се пренесли на турска територия.

Но дългогодишните войници не могли да се примирят с безплодните походи. Та нали живеели само от война и грабежи. Ето защо те бягали от армията и ставали разбойници - грабели по пътищата или нападали изневиделица мирни селища и ги пляккосвали. Така се сдобивали с онова, което султанът не можел да им осигури. Разбойничеството станало доходен занаят и скоро из цялата страна плъзнали многобройни шайки. Наричали ги „кърджалии“ - полски разбойници. Богатата и лесна плячка привличала в кърджалийските дружини и всякакви други хора. Разбойници ставали турски селяни, пропаднали търговци, еничари, обикновени престъпници. В бандите имало и българи, които добре познавали богатите области, чифлиците и чаршиите.*

Кърджалиите подлагали населението на нечувани жестокости. Изгаряли и разкъсвали живи хора, отсичали крайници, озлочествявали... Така в средата на XVIII век България се превърнала в огромен разбойнически стан. „Кърджалийското време“ прогонило много безпомощни хора от плодородните равнини - те или се криели зад крепостните стени на градовете, или бягали в планините. Започналото стопанско и търговско съживяване по нашите земи получило силен удар. Селяните се страхували да обработват земята и много плодородни области запустели. Замряла търговията, защото пътищата станали опасни. Занаятчиите пък затваряли работилниците. Напразно

султанът пишел фермани за залавяне на разбойниците - заповедите му отдавна нямали тежест нито от двете страни на Балкана, нито в Македония и Родопите. В тези области местните управители често се съюзявали с кърджалиите, за да заздравят собствената си власт. Затова разбойниците ставали все по-дръзки. В края на века техни банди опустошили дори околностите на Цариграг!

Някои областни управители използвали слабостта на централната власт и се обявили за независими. В Шкогра се подвизавал Махмуд Башатли, а в Албания, Епир и Тесалия - знаменитият Али паша. До услугите на кърджалиите и еничарите прибягнал и Осман Пазвантоглу, който свалил видинския паша и дълго време държал в ръцете си града и областта. Към него се присъединили много недоволни от султана гребни феодали и духовници. На няколко пъти той дори разбил изпратената срещу му редовна войска. Пазвантоглу получил подкрепата и на българите в района, защото им обещал да намали данъците и да изравни правата на християните с тези на мюсюлманите. Едни от верните му помощници били Хайдут Велко и Конго войвода. Постепенно влиянието на видинския владетел нараснало готолкова, че с него взели да се съобразяват дори европейските дипломати. Високата порта успяла да си възвърне властта в този край едва след смъртта на Осман Пазвантоглу през 1807 г.

Повече от три десетилетия продължили размирните години. Като не получили защита отникъде, българите се заели сами да опазят имотите си. Започнали да се въоръжават, да укрепват селата и градовете си, превръщайки ги в непревземаеми крепости. Когато селските стражите давали сигнал за приближаването на разбойниците, жените и децата се криели в каменни кули. Така се опазили от разграбване Сливен, Котел, Карнобат, Айтос. Постепенно

българите добили кураж и взели да устройват засади на кърджалиите и извън населените места. Завардвали проходите, през които натоварените с плячка банди се прибирали, а понякога, водени от смели мъже, ги разбивали и в открит бой. Така от дохожден кърджалийството станало опасен занаят. Преследвано от властта и населението, то бавно затихвало и след 1810 г. изчезнало съвсем.

„Тия мръсници [кърджалиите] като някои паразити и влечуги са наводнили и нахлули в много села, паланки и градове на нашата държава, а населението, особено раята на тези места, е страшно пропищяло от техните нечувани нападения и грабежи. От ден на ден те все повече се увеличават и най-упорито преследват целта си - да опропастят и обезлюдят най-хубавата страна на империята ни.“

Из султанска заповед от 1796 г.

Осман Пазвантоглу (1758-1807) се обявил за независим владетел и превърнал град Видин в своя столица. И до днес край река Дунав се извисява оцелялата през вековете крепост Баба Вида - свидетелка на онези страшни времена.

РАЗБОЙНИЦИ И КЪРДЖАЛИИ

В турската империя винаги е имало обикновени разбойници. Но за разлика от тях кърджалиите се обединявали в банди от по стотина-двеста души. Предвождали ги главатари, отличаващи се със сила и жестокост. Кърджалиите не причаквали жертвите си по пустите места, а търсели плячката направо в селата и градовете. Придвижвали се на коне, разполагали с топове и не се бояли да влязат в битка дори с редовната армия. Всяка шайка имала свой район на действие. Навлизането в чужда територия означавало война. Но понякога, за да са сигурно в успеха си, кърджалийските банди се обединявали в дружини, наброяващи няколко хиляди души.

ЗОВ ЗА ПРОБУЖДАНЕ

ХИЛЕНДАРСКИЯТ МОНАХ

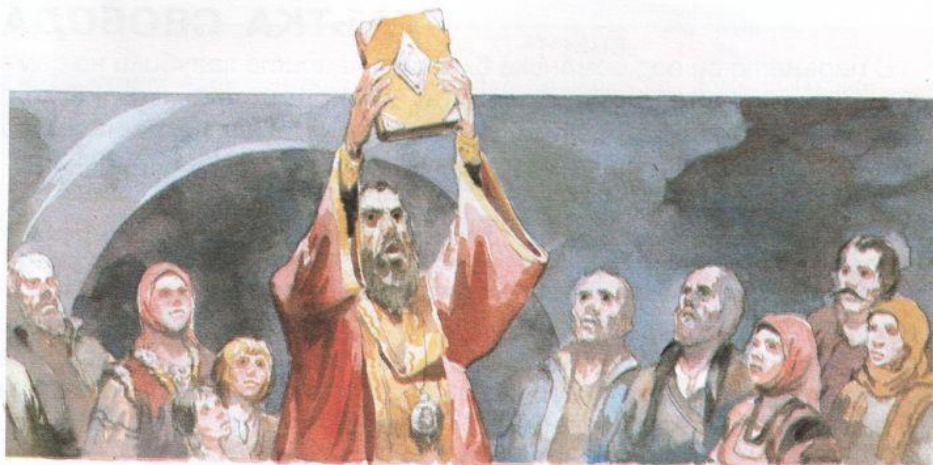
Размирните години не отминали и духовните средища по българските земи. Стотици църкви и манастири били плячкосани от кърджалиите, а книгохранилищата им - изпепелени. Единствено Светогорските манастири успели да запазят своята цялост. На Атон царяло спокойствие, което привличало монаси от целия православен свят. Много български духовници също се отправяли натам. Те носели в дисагите си стари книги и ценни ръкописи от всички кътчета на страната, с които попълвали богатите библиотеки на Света гора. Наред с църковните си задължения монасите се занимавали и с книжовна дейност - превеждали и преписвали книги, обучавали ученици в килийните училища. Така през вековете Атон се превърнал в духовен център, играл важна роля в живота на балканските народи.

През 1745 г. в Света гора пристигнал един млад монах от Българско. Наричал се Паусий. Той отсегнал в Хилендарския манастир, където игумен бил по-големият му брат. Там Паусий заживял заедно с гръцки и сръбски калугери, които при всеки повод не пропускали да изтъкнат величието на своите народи.

Те често унизявали българина, припомняйки му, че е представител на народ, който няма свое минало и история. И донякъде били прави. Турците вече близо четири века владеели земите ни. Споменът за великата българска държава бил заличен, старите времена забравени, а писмените свидетелства за тях или били унищожени, или разпръснати из манастирските книгохранилища. Народът не помнел нито славните си ханове и царе, нито техните победоносни походи, не знаел почти

Тихият двор на Хилендарския манастир е огласен от виковете на гръцки, руски, сръбски и грузински духовници. Утринната молитва в църквата едва е привършила, а калугерите вече са подхванали спор, в който всеки от тях разпалено възхвалява величавото минало на своя народ. За младия монах Паусий било мъчително да понесе техните подигравки и хули, че българите нямат нищо в миналото си, с което да се гордеят. Затова решил да напише книжка, в която да разкаже славната история на българския народ.

Малката църква в Котел първа ще приюти преписаната от поп Стойко Владиславов "История славянобългарская". Преди да я постави сред свещените реликви на църквата младия поп произнася тежка клетва: "Който я усвои или открадне, да е проклет от господата бога Саваота и от дванадесетте апостола, и от 318 отци, и от 4 евангелисти, и желязо и камик да се стопи, той жив веки."

нищо за своето минало. А това го правело беззащитен и смирен. Някои богати българи дори взели да се гърчечат, подражавайки на гърците в езика и облеклото. Тези хора не само забравяли своя корен и произход, но и се срамували от него.

Паусий не търпял дълго подигравките на чуждите калугери, от които дори игуменът не успявал да го опази. Българският монах решил да извади от забравата историята на своя народ. Близо две години той се ровил в библиотеките на много манастири, където открил стари ръкописи, царски грамоти и жития на български светци. Свидетелства за могъществото на българите монахът намерил дори в Немско. Тези документи му помогнали да напише през 1762 г. малка книжка. Нейното съдържание се разбирало от самото ѝ заглавие - „Славянобългарска история за народа и за царете, и за светците български, и за всички български дела и събития“.

В написаната от ръката на самия Отец Паусий история се разказвало за красивата родна земя, за славните победи на българите над чуждите нашественици, за великите ни книжовници и първоучители. Целта на „Славянобългарска история“ била да запознае своите читатели с бляскавото минало на българите и така да събуди у тях гордост от него. Без да говори открито за бунт, Хилендарският монах внушавал, че народ, който е имал славна история, заслужава светло бъдеще. Че макар и поробен, той трябва да се бори за своята свобода!

И преди Паусий е имало духовници, които се опитвали да възкресят историята на българите. Но те оставали неразбрани от народа. „Славянобългарска история“ се възприемала лесно от всички, защото била написана на обикновен език. За да запознае повече хора с нейното съдържание, авторът сам тръгнал да чете историята сред народа и така да го просвещава. Малката книжка бързо се преписвала и разпространявала, а нейният зов за пробуждане обхванал цялата страна.

„И от всего славянского народа най-славни били болгары, право са они царове нарекли, право са они патриарха имели, право са они крестили, най-боле земля они освоили... и први свети славенски от болгарски род просиял.“

Паусий Хилендарски
История славянобългарска 1762 г.

АТОНСКА МОНАШЕСКА РЕПУБЛИКА

На Халкидическия полуостров, недалеч от гръцкия град Солун, се простира гориста планинска местност, наричана Атон или Света гора. Открай време Атонският полуостров, чиито брегове се мият от Егейско море, се слави с десетките си християнски манастири. Първият от тях, Великата лавра „Св. Атанасий“, е основан още в X век. В строените от могъщите балкански владетели манастири живеели хиляди православни духовници. Калугерите от всяка националност обитавали свои манастири - българите Зограф, сърбите Хилендар, русите Русикон, грузинците Ивиرون. Най-многобройни и до днес са гръцките манастири. Но често монасите съжителствали и в смесени общества. Далеч от завоевателите и светския живот те не само служели на Бога, но и развивали оживена книжовна дейност. През 1753 г. Евгени Бугарис открил на Атон истинска академия. Учениците му били убедени поддръжници на идеята за широка просвета сред народа.

Всяка година светогорските манастири откупвали от султана спокойствието си с хиляди жълтици. Но това злато било нищо в сравнение с несметните богатства, пазени от векове в манастирските книгохранилища. Те постоянно се попълвали с ценни книги, старинни ръкописи, грамоти на византийски императори и славянски царе. Така в атонските библиотеки се събрали и съхранили хиляди свидетелства за миналото величие на балканските народи.

ВЛАДИЧИНА

Веднъж в годината владиката посещавал селищата от своята област и извършвал там свети длъжности, които излизали „солени“ на християните. Светената вода струвала 550 гроша, 800 гроша глоба плащал всеки местен поп, от 1500 до 3000 била „дарената“ милостиня. Разводът между съпрузи струвал от 500 до 2500 гроша, 500 се давали за венчаване на роднини до 7 коляно, отделно се плащало за литургия, за служене в църквата на селото. Имало и данъци, които се събирали в натура. Докато владиката гостувал, цялата му свита била издържана от населението. Накрая се събирали и подаръци за гостите.

Дремешият върху магарето гръцки владика е тръгнал да събира църковните данъци и такси. Съпровожда го многобройна свита, която българският книжовник Неофит Бозвели описва присмехулно така: „С него вървят не по-малко от 15 души градски чорбаджии, 35 свещеници, протосингелът му, четирима дякони, 25 души калугери, 65 души селяни, двама писари, един кафеджия, един готвач, двама чибукчи, шестима коняри.“

ГЛЪТКА СВОБОДА

С падането си под османска власт българите загубили не само своята държава, но и духовния си крепител - църквата. Търновската патриаршия била унищожена, а за покровител на християните в империята султанът определил Цариградската патриаршия. Седалището ѝ се намирало в богатия столичен квартал Фенер и затова взели да наричат висшите гръцки духовници „фанариоти“. Цариградският патриарх разпрострял духовната си власт върху всички православни християни в империята. Той подчинил в църковно отношение и българските земи, където се настанили гръцки владици. Фанариотите започнали да изхвърлят всичко българско от църквите, а народа подлагали на системен грабеж. Осемнадесет вида данъци и такси трябвало да плащат българите заради това „духовно покровителство“, което нарекли „фенерско иго“.

Но особено опасни за българщината станали гръцките владици през втората половина на XVIII век. Обладани от „великата идея“ да възкресят старата византийска слава, те се захванали да погърчат българите. Не се спирали пред нищо - прогонвали българските учители и свещеници, клеветели пред турските власти, забранявали служенето на родния език в църквите. Нямамо кой да защити българите - за чуждия свят те влизали в групата на „рум милети“ (гръцки народ).

Но нещата се променили. Благодарение на своето трудолюбие и предприемчивост българските занаятчии и търговци се замогвали все повече и повече. Те вече обличали и обували армията, получавали държавни поръчки, стоките им се срещали и в най-отдалечените области на империята. Почувствали се силни и българските еснафи, които търсели начин да изгонят гръцките си конкуренти. Селяни, занаятчии, търговци и интелигенти постепенно разбирали, че ако изгонят гръцките владици, ще получат глътка свобода.

ПОЗОРНА ТЪРГОВИЯ

Най-високият църковен пост в Османската империя бил този на Цариградския патриарх. Той се получавал с личното разрешение на султана. За патриаршеския трон винаги имало много кандидати, затова още от XV век на него сядал този, който предлагал най-голям подарък (пешкеш) на владетеля. Отначало за това стигали и 100 жълтици. През XVII век сумата за пешкеша нараснала до 100 000 жълтици. Честата смяна на патриарха носела огромна печалба на Високата порта. За да върнат парите си и да имат печалба, патриарсите продавали църковните длъжности. Владици ставали онези, които плащали повече. Понеже не получавали заплата, те обикаляли епархията с многобройна свита и събирали тежкия данък „владичина“, от който се издържали. От бедните хорица откъждали дори покъщината, която после продавали. Владиците от своя страна назначавали свещениците, които също купували мястото си и бързали чрез грабеж от населението да си върнат парите.

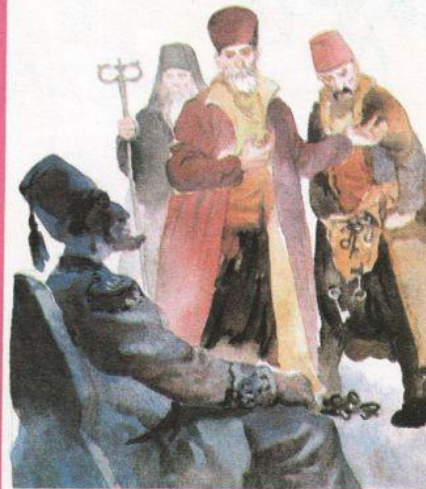
Първи се опълчили срещу своя гръцки владика жителите на Враца. През 1824 г. те не само отказали да му платят новия данък, но поускали друг владика. През 1838 г. се надигнали и българите от Търновската епископия, които също искали смяна на владиката си. Те прогонили българомразеца Панарет и избрали българския свещеник Неофит Бозвели. Но патриаршията отново назначила гръцки владика. Въпреки неуспеха примерът на търновци бил последван от десетки селища из цялата страна.

Борбата за български владци се засилила, когато през 1839 г. бил разгласен Гюлханския Хатишериф - султански документ, според който „от каквато религия или вероизповедание бъдат нашите поданици, ще се ползват с еднакви права.“ Макар че обещаните свободи останали само на книга, българите получили законно право да продължат протестите си. От цялата страна изпращали молби до Високата порта* за назначаването на български владци. Постепенно центърът на битката се преместил в Цариград. Там живеели около 30 000 български занаятчии, търговци, интелигенти. Близко до двореца българската колония можела по-успешно да се бори за интересите на народа си. Особено активни станали цариградските българи, когато с делата се заели Неофит Бозвели и Иларион Макариополски. Двамата духовници отпразвили няколко важни искания, които станали програма на движението. В тях настоявали в българските земи да се назначават за владци българи. Трябвало да ги избира народът и да получават заплата. Искали разрешение за построяване на българска църква в Цариград и за български вестник. Гръцкият патриарх веднага взел спешни мерки и заточил двамата водачи в Света гора. Но българите продължили борбата и постигнали първата си победа. През 1849 г. султанът издал ферман, с който разрешил да се направи българска църква. Нарекли я "Св. Стефан" на името на Стефан Богориди, който дал една от къщите си да бъде преустроена в църква. За да я предпазят от опожарявания, каквито преди това се случвали, облицовали я отвън с железни листове и затова е известна и като желязната църква. Покрай храма в центъра на империята се оформила църковна община, която се грижела за духовните дела на всички българи. Този първи голям успех помогнал за разрастването на църковното движение в цялата страна. Хиляди българи се надигнали в Търновско, Врачанско, Ловешко, Видинско...

Пред олтара свещеникът наблюдава изумен истинската битка, която кипи в църквата. Разделени на две, българи и гръци са се хванали за гушите. В храма се служи на гръцки език и затова богомолците са се разбунтували. Понякога омразата към чуждите владци избухвала и по такъв необуздан начин.

Представители на българските занаятчии са се изправили пред софийския паша и изсипват в краката му ключовете от всички дюкяни в града. Те твърдо заявяват, че в знак на протест няма да отворят своите работилници, докато омразният гръцки владика е в София. Турският управител нямало какво друго да стори и изпълнил молбата. Софийнци с радост прогонили владиката, като го съпроводили с дъжд от камъни.

НОВИТЕ РАСТЕНИЯ

Заедно със старите земеделски култури българите земеделци започнали да садят нови растения: памук, тютюн, мак, маслодайна роза, ориз, сусам, царевица, наречена така защото я смятали за царско растение, отпледано най-напред в султанските градини. Тези земеделски култури се продавали скъпо, но изисквали много грижи и подходящи климатични условия. Затова се оформили райони, където новите растения давали най-големи добиви. Оризови полета се ширнали в Пловдивско и Пазарджишко, а в Македония цъфтял макът, от който получавали опиум. Черници, с чиито листа хранели копринената буба, растели в Ямбол, Враца, Габрово. Розите, от които добивали розово масло, виреели най-добре в Карловско и Казанлъшко.

Управителят на чифлика надзирава работата на ратаите. Те се страхуват от него, но ако никой не ги наблюдава, много от тях ще скрият по нещо от реколтата, за да го продадат на пазара.

По стара традиция земята в Османската империя принадлежала на султана. Като наместник на Аллах само той можел да я раздава на своите приближени. Голяма част от нея получавали спахиите. В замяна на това тези воени феодали били длъжни, когато султанът ги повика, да се явят под бойните му знамена. Така било дълго време. Но в началото на XVIII век спахиите започнали да бягат от военните си задължения - битките вече не били така успешни, плячката ставала все по-малко, а разходите за походите все по-големи. Затова елитните някога конници търсели начини да запазят владенията си, без да участват в кървавите сражения. С подкупи и насилия, използвайки слабостта на централната власт, спахиите заграбвали земя, получавали документ за нея и така се превръщали в едри земеделски собственици. Примерът им бил последван и от други хора, които купували земите на цели села и принуждавали останалите без ниви селяни да работят за новите си господари. Така се образували огромни частни земевладения, наречени чифлици.

ХОРАТА

Това ново разпределение на земята довело и до ново разпределение на труда. В старите спахилъци повечето селяни били зависими и работели по принуда. В чифлиците се използвал наемният труд на онези селяни, които или нямали своя земя, или имали, но недостатъчно. Хората, които обработвали чифлишките ниви и градини, се делели на кесимджици, изполичари и ратаи.

КЕСИМДЖИИТЕ нямали право да напускат земята на господаря си. Те работели имотите му, като давали определен дял (кесим) от реколтата на земевладелеца. Размера на този

дял определял самият чифликчия. Често селяните кесимджи работели и ангария. Когато реколтата била слаба, те се принуждавали да вземат пари от лихварите, за да изплатят своя кесим.

ИЗПОЛИЧАРИТЕ работели на изполица - половината от реколтата оставала за тях, другата половина вземал чифликчията. За разлика от кесимджиите те можели да се местят от едно място на друго, ако работата не им харесвала.

РАТАИТЕ били наемани в именения срещу възнаграждение. Заедно с цялото си семейство те се трудили непрекъснато на чуждата земя, срещу което получавали нищожна заплата.

САМОСТОЯТЕЛНИ СЕЛСКИ СТОПАНИ имало доста по българските земи. Те притежавали малки ниви и градини, завещани им от техните родители. Макар и трудно този имот, наричан „бащиния“, изхранвал многобройните селски семейства. Понякога земята била обработвана заедно от целия род. Баща и майка, синове и дъщери, зетьове и роднини работели заедно и по равно разпределяли добития урожай. Когато бащините ниви не успявали да изхранят селяните, те засаждали тайно и свободните пустеещи земи. Реколтата прибирали по тъмно, за да я скрият от погледа на зорките султанови бирници.

ЧИФЛИКЧИИТЕ били предимно турци, но и много работливи българи събирали пари, купували земя и ставали едри собственици. Техният труд превърнал земята ни в една от най-богатите и плодородни области на империята. Българските земеделци не само започнали да произвеждат повече продукти, но и взели да изнасят по-голямата част от тях на пазара. В чифлиците си те отглеждали много земеделски култури, търсени най-вече в големите градове за изхранване на населението и армията.

Особено се прочули градинарите от Лясковец, които предлагали най-добрите зеленчуци в цялата Османска държава. Градинарството се превърнало в доходен занаят. Славата на българските бахчеванджии стигнала до Австрия и Унгария, Русия и Германия. Само за няколко години българи превърнали блатата край Букурещ в плодородни зеленчукови градини.

Български овчари са подкарвали многобройните си стада към Цариград, където ги очаква добра печалба, защото само след няколко дни е големият мюсюлмански празник Байрам, на който всеки турчин трябва да заколи по един овен за курбан (жертвоприношение). Затова и празникът се нарича още Курбан-байрам или Кочбайрам. През 1878 г. по нашите земи е имало 4 милиона овце.

СЕМЕЙСТВОТО И ДЕЦАТА

Трудно живеели покорените българи под турска власт. Сигурност и самочувствие в онези размирни времена им давало единствено семейството. Затова то било свято за всеки българин. В един дом често живеели и млади, и стари. Възрастните родители били почитани от всички и служели за пример на децата. Малчуганите пък отрано привиквали да се трудят и затова през лятото работели на полето или пасели добитъка, помагали и въщи. Обикновено работата за другия ден се разпределяла след вечеря от стопанина на дома. С него на нивата отивали поголемите момчета, момичетата и малките оставали при майката, която им определяла къшната работа. Тъкмо в задружните семейства децата разбирали кое е добро и кое е лошо, научавали, че е грях да се лъже и краде. Но за най-голям грях тогава се смятало измяната към българщината.

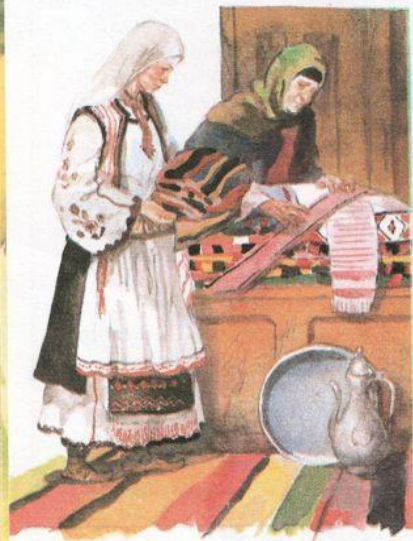
Многобройните болести сред децата често причинявали смърт. Почти нямало селско семейство, което да не загубвало чедо. Затова многобройната челяд се смятала за Божия благодарения.

Цялото домочадие се е подредило край софрата за вечеря. Главата на семейството разчупва питката, а майката разлива гозбата. Парчетата хляб се подават от ръка на ръка и всяко дете ги поема, като се прекръства, защото хлябът е светец. Ако случайно някой къшей падне на пода, децата бързо го вдигат и целуват. Бабата пък гълчи най-голямото внуче, че е посегнало към храната преди баща си. Според традицията първи е започвал да се храни стопанинът на дома.

РАЙОНИРАНЕ НА ЗАНАЯТИТЕ

Обикновено на градската чаршия се предлагали изделията на местните занаятчии, но в пазарен ден търговците докарвали и стока от други места. Най-хубави килими правели майсторите от Котел и Панагюрище, Пирот и Чипровци. В селищата от двете страни на Балкана пък отглеждали най-много овце и обработвали големи количества вълна - ето защо там се развило абаджийството и гайтанджийството. Карловско и Сопотско се специализирали в получаването на розово масло, търсено навсякъде в империята. Най-големите майстори железари били в Габрово и Сливен. Техните брадви, лопати, ножове, пили, клещи и панти били хем евтини, хем качествени. По тези места се произвеждали още циви за пушки и пищови. Най-доброто желязо за тяхната изработка добивали майсторите от Самоков и Етрополе.

Утре е сватбата на момичето, затова то и майка му оглеждат още веднъж чеиза на булката.

Нуждата от вълна и месо пък превърнала животновъдството в основен поминък за българите от балканските селища. Особено се увеличил броят на овците, защото търговията с тяхното месо процъфтявала. Хиляди глави добитък (най-вече овни) се продавали чак в Цариград за големия турски празник Курбанбайрам.

Така въпреки тежките данъци и несигурното време българските селяни превръщали с упорит труд земята си в основен източник за печалба.

ГРАДОВЕТЕ

След завладяването на България градовете в страната добили турски вид. В тях се настанило предимно мюсюлманско население, а българите били съвсем малко. Из градската чаршия освен турски се чувал често гръцки, арменски и еврейски говор. Тези народности открай време държали търговията в империята, както и повечето занаяти. Но към края на XVIII век в градовете настъпили промени. В тях започнали да прииждат все повече и повече българи, които напусkali селата, спасявайки се от произвола на спахиите и нападенията на разбойниците. За да се чувстват по-сигурни, селяните се заселвали заедно и образували свои махали в покрайнините на градовете. Така много селища постепенно добивали български облик. Това ставало за сметка на турското население, намаляло значително заради чумата, която върлувала по това време. В градски средища се превърнали и редица български села, разположени от двете страни на Балкана и Средногорието.

РЪЧНИТЕ ЗАНАЯТИ

За да се прехранват, бежанците усвоявали някой от тогавашните занаяти. Така те имали по-лека и постоянна работа, която не зависела от капризите на природата и смяната на сезоните. Занаятчийството станало доходен поминък най-вече заради голямото търсене на неговите изделия. Те не само задоволявали нуждите на градското население, но с тях обличали и обували армията. Чужди търговци купували евтината и здрава

българска стока, за да я продадат с печалба в чужбина.

Развитието на занаятите в градовете и от промените настъпили в Османската империя. Векове наред хазната се пълнела главно от грабежи и данъци. Затова правителството не поощрявало занаятите и производството на стоки. Но сега Турция била принудена да води отбранителни войни и вече не можела да разчита на военна плячка. Държавата увеличила данъците, въвела нови, но и това не помогнало. Силно намалели и приходите от многобройните мита, които търговските кервани плащали, прекосявайки империята, защото благодарение на Великите географски открития до Индия вече можело да се пътува и по море. Всичко това принудило султана да промени отношението си към стопанската дейност на населението. Обратът се отразил благоприятно най-вече на българите, защото турците открай време предпочитали от занаятите тези, за които не се изисквало много труд и средства - бръснарството, кафеджийството. Затова пък стоките на неуморните български занаятчии постепенно се прочували надлъж и нашир, завладявали пазарите.

Какво ли не се изработвало в малките работилнички: дебел и здрави аби, красиви забрадки, терлици, чорапи... Повече от 40 занаята били свързани само с обработването на вълната. Кожухарите излагали по чаршиите своите кожуси и калпаци, папукчиите - цървули и обувки, бакърджиите - съдовете си. Изделията на железарите, килимарите и златарите привличали купувачи отвсякъде. Появили се и много нови стоки, които с успех се продавали по пазарите.

ГАЙТАНДЖИЙСТВОТО

То възникнало заради тогавашната мода да се украсяват горните дрехи с разноцветни гайтани (шнурове) и скоро се превърнало в един от най-силно развитите български градски занаяти. Гайтанджийството било свързано с абаджийството - производството на дебел вълнени сукна (аби), от които правели дрехите.

ТЪРГОВИЯТА

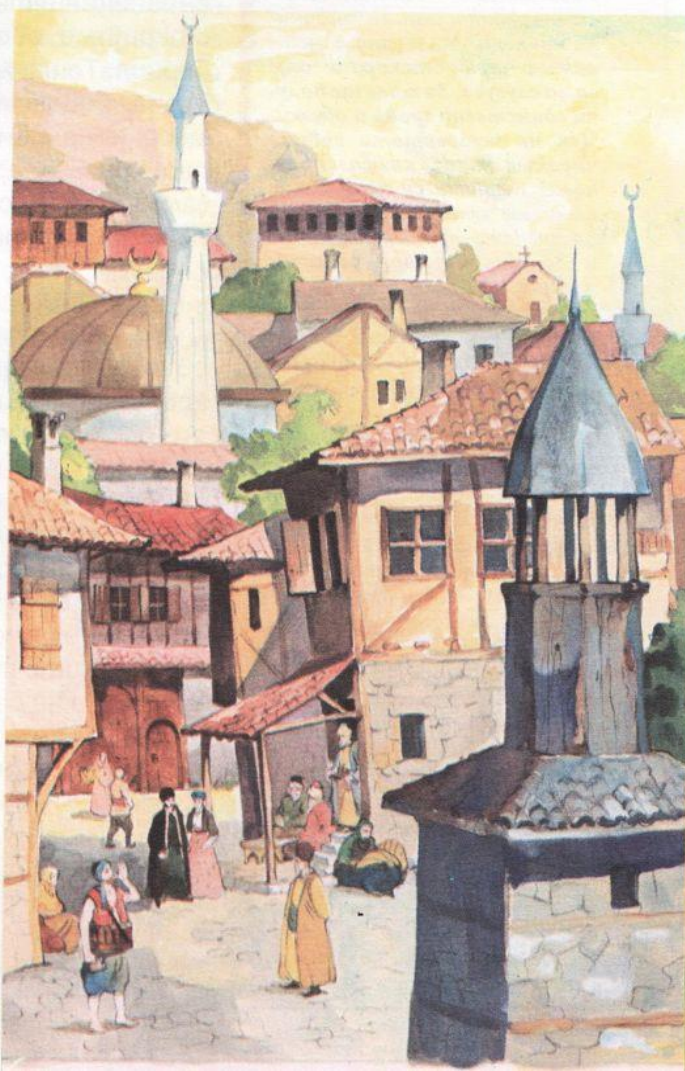
Изделията на умелите български занаятчии достигали и до най-отдалечените кътчета на империята благодарение на търговците. Те купували занаятчийските произведения от работилниците и ги разносяли по пазарите. Побогатите товарели цели кервани със стока и обикаляли Турция. Но и дребните, и едрите търговци не пропускали годишните панаири, където се стичала стока от цялата империя. На панаирите в Сливен, Пловдив, Узунджово се сключвали сделки за хиляди грошове.

Някои българи понатрупали пари и въпреки

„Град Провадия има шестстотин дюкяна. Чаршията на обушарите, сарачите, златарите е богата. Също и безистенът е хубав. Един път в седмицата в града става голям пазар, където се събират по тридесет хиляди селяни.“

Евлия Челеби
турски чиновник и писател
от средата на XVII век

Утрото е настъпило и градската чаршия започва да се изпълва с народ. Занаятчиите отварят дюкяните си, селяните от околността носят пресни зеленчуци, бозаджията шумно предлага стоката си, а кафеджията се е отправил с подноса към двама турски чиновници. Но глъчката не може да заглуши отмерените удари, долитащи от часовниковата кула.

Работата в гайтанджийската работилница е започнала призори. Момчето с метлата е чирак отскоро и още само слугува. За това ще получи единствено храна и обувки. Чак на четвъртата година чиракът става калфа и получавал първата си заплаца, а след още четири лета можел да препаше майсторски пояс и да открие своя работилница.

Най-много гайтанджийски работилници имало в балканските градове Карлово, Казанлък и Калофер. Отначало гайтанът се правел ръчно, но в края на XVIII век разноцветните шнулове вече започнали да се изработват с чарк. Тези умно направени машинки освободили ръцете на занаятчиите и сега един човек можел да работи на 10 чарка едновременно. Според преданията първият чарк бил дървен и се появил в Габрово от чужбина. Гайтанджията, който го използвал, решил да направи нов, но железен. За да запази устройството на машинката само за себе си, той я разглобил на части и поръчал на различни майстори да му изработят отделните механизми. Но габровските ковачи направили по две бройки от всяка част и тайно сглобили тази полезна машина. В началото чаркът се задвижвал ръчно, после за тази цел впрегнали водите на планинските реки.

ограниченията започнали да търгуват с други страни, като откривали свои кантори в Русия, Влашко, Австрия, Франция, Гърция. Те изнасяли за далечни страни зърнени храни, ориз, восък, вълна, биволски и волски кожи, мед, масло, лой, тютюн, солено месо, коне, вина, гървен материал, аби, опиум, розово масло... На път към България керваните товарели суровини за занаятчиите (олово, бои, стъкло), фини стоки за населението (коприна, платове, златарски изделия), барут, зехтин, сапун, кафе...

ЧОРБАДЖИИТЕ

Но най-много печелели българските джелепи и бегликчи, свързани с турското правителство. Джелепите били търговци, които закупували от селските райони овце или говеда, угоявали ги и продавали месото им на добра цена в градовете. Бегликчиите пък събирали за хазната данъка десятък върху овцете и козите, който всеки скотовъдец бил длъжен да плаща. Някои от тях предварително закупували правото си да събират беглика, а после вземали повече, отколкото трябвало. Първоначално събирали данъка в натура, а по-късно и в пари. Така бързо забогателите джелепи и бегликчи образували групата на българските чорбаджии, които били тясно свързани с турската власт. Те не само трупали огромни печалби, но и купували имоти, строели къщи, ставали лихвари. Някои от тях обаче започнали да влагат парите си в новите производства.

МЕХАНИЗМИ И МАНИФАКТУРИ

Голямото търсене на аби, шаяци и гайтани карало занаятчиите да увеличават производството. По-богатите от тях започнали да използват евтиния труд на градското население, без да им се налага да строят нови работилници. Абаджиите

купували вълна (често доста отдалече) и я раздавали на местните жени. Едни да я перат, други да я предат, боядисват, тъкат... Накрая търговецът плащал на всяка работничка за свършената от нея работа, а готовите топове аба продавал с печалба. Така се родила разпръснатата манифактура*.

По-предприемчивите занаятчии пък взели да откриват работилници, в които вече се трудели по 20-30 души. Тези манифактури много приличали на малки фабрики, само че в тях всичко се извършвало ръчно. За разлика от работилничките в манифактурата всеки работник изпълнявал строго определена работа. Така той се специализирал и изработвал много повече изделия. Най-голямата манифактура се намирала в Цариград. Наричали я „Хамбара“. В нея работели около 1000 българи, които шели грехи за турската армия.

ФАБРИКИ И МАШИНИ

А през това време неуспешните войни на Турция продължавали. От нея се отделили като самостоятелни държави Гърция и Сърбия. Със загубата на тези важни производствени центрове бил нанесен силен удар върху стопанството на империята. За да засили мощта си, султанът се принудил да въведе редовна турска армия. Това решение предизвикало небивал глад за платове, които дори многобройните занаятчийски работилници не можели да задоволят. Напразно търговците търсели така необходимите за войската аба, шаяк и гайтани. Все по-очевидна ставала липсата на фабрики и машини. Ала такива по българските земи нямало. Защото никои занаятчия или търговец не смеел да купи техника, чието доставяне от чужбина иначе не било проблем. И евтина работна ръка имало предостатъчно. Но никои не гарантирал, че ако фабриката потръгне, тя няма да бъде отнета от собственика. Затова българските производители предпочитали да влагат парите си в старите манифактурни работилници - за тях били нужни по-малко средства, пък и не биели на очи. Но времената непрекъснато се променяли...

Наричат самокова опашат чук, защото неговото задвижване става чрез натискане на задната му част (опашката) от перки, въртящи се от водно колело. Железният чук (млат) тежал половин тон. Самоков, огнище и мех - това представлявал един мадан.

ДОБИВ И ОБРАБОТКА НА ЖЕЛЯЗО

В планините майстори рудари добивали желязо. Покрай буйните реки те събирали железноносен пясък, промивали го в дървени корита, а после го претопявали в големи пещи, наречени видни. За това била необходима висока температура, която постигали чрез изгарянето на дървени въглища, получени от иглолистни дървета. Така добития метал дообработвали в мадани - ковачници, в които той отново се нагрявал. Още размекнато, желязото се оформяло на пръти с помощта на големия чук на самокова. Българските рудари били едни от най-уважаваните занаятчии в империята. Най-големия си разцвет добивът на желязо достигнал през XVIII век в Самоковско и Видинско. Въпреки това цената на метала оставала висока. Двайсетина гвоздеа стрували колкото един овен.

ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА ФАБРИКА

„Славни ми, справедливи съдники, държавни чиновници, сливенски воевода, бирник и почтени граждани на Сливенската околия. Да ви бъде известно, че като пристигне настоящата ми висока заповед, отнасяща се до сукната, които ще служат за облекло на редовната ми императорска войска, надзорът за реализирането, тъкането и внимателното изработване на платовете е възложен на Добри Желязков, жител на Сливенската околия, достойнството и способността на когото са засвидетелствани нам.“

Из Султанския ферман, разрешаващ на Добри Желязков да открие фабриката

Въпреки трудностите в България била построена фабрика. Нейн създател станал Добри Желязков Фотинов от Сливен. Този балкански град отдавна се славел с производството на аби, шаяци, губери. Но всичко това се правело на ръка - бавно и мъчително. Затова Добри Желязков, наречен Фабрикаджията, се заел да усъвършенства домашното производство. Започнал с дарака - уред за разчепкване на вълната с подобни на таралеж валяци. След подобренията устройството вече влачело гладко вълната, а готовият плат бил по-гладък, по-фин и по-търсен от търговците. Но даровитият сливналия не се радвал дълго на изобретението си. Местните абаджии го гледали с неприязън от страх за хляба си, а турците го подозирали в заговор против царщината.

За да се спаси от преследванията, през 1830 г. Добри Желязков избягал в Русия. Там той за първи път видял истинска текстилна фабрика и решил да направи такава в родния си град. Купил машини, но да се изнесат от Русия било забранено. Затова на път за родината Фабрикаджията ги разглобил на части, които скрил в чували. След четиригодишно отсъствие Добри Желязков се завърнал отново в Сливен. Местни железари му помогнали да сглоби машините и скоро в двора на неговата къща израснала малка текстилна работилница, разполагаща с дарак, предачница и стан. Наел работници и през 1834 г. първата домашна фабрика започнала да произвежда аби, шаяци, сукна. Здравите и евтини платове разнесли бързо славата на Фабрикаджията.

Но голямата мечта на Добри Желязков била да построи истинска фабрика - с много машини и стотици работници. А за това му трябвала помощта на турското правителство. За да получи благоволенieto на Високата порта, Фабрикаджията занесъл мостри от продукцията си в Цариград. Султан Махмуд II останал възхитен от качеството и цената на сливенските платове. Той отдавна търсел способен човек, комуто да възложи построяването на държавна фабрика. С нейна помощ турското правителство се

надявало да облича армията си, без да внесе от Англия скъпия плат. Ето защо султанът обещал да построи фабриката и набави машините, а управлението на производството възложил с ферман на Добри Желязков.

Махмуд II удържал на обещанието си. Само за една година в подножието на Балкана израснала имперската сукнена фабрика. Сетне монтирали машините, които се задвижвали от водни струи. Чрез улей планинските потоци били отвеждани във фабриката, където въртели големи 8-метрови колела. Броят на работниците нараствал и достигнал 300-400 души. Наричали ги „хаврикаджиите“ и всички им завивждали, защото имали сигурна работа, били покровителствани от султана, никой не можел да ги тормози. За да се отличават, носели фесове с пришити отличителни знаци. Освен дарази, предачни машини и станове, фабриката разролагала със своя бояджийница, пералня, сушилня, ремонтни работилници. За кратко време тя се разширила, тъй като продукцията ѝ се търсела навсякъде. Но успехите на предприемчивия българин гразнели турските първенци в града. Те не можели да се примирят с факта, че гяурин управлява толкова голяма фабрика със стотици работници. Затова наклеветили Добри Желязков пред новия султан и управителят бил изгонен от фабриката. Никой не признал труда и успехите на Фабрикаджиата през изминалите близо 20 години. Не помогнал и съдебният процес, чрез който той потърсил справедливост. Разорен, болен, забравен от всички, първият български фабрикаджия умрял в мизерия през 1865 г. в Сливен. Незавидната съдба на Добри Желязков възпирала богатите българи от фабричното производство. Рискът и те да загубят всичко забавил за дълго строежа на нови фабрики в България.

В двора на сливенската фабрика цари оживление. От своя кон Добри Желязков наблюдава товаренето на кервана, който ще отнесе към южните провинции на империята синьо и зелено сукно за нуждите на войската. Пратениците на султана с удивление са разглеждали мострите и напразно са търсели дори най-малък дефект в плата. Българското сукно било по-добро от английското, а цената му 21 гроша за аршин.

ПРОМИШЛЕНИЯТ ПРЕВРАТ

Европа изпреварила със столетия фабричното производство на Балканите. Докато в изостаналата Османска империя фабриките се броели на пръсти, в европейските държави димели стотици комини. Всичко започнало от Англия, където машините се появили най-рано. Още през 1733 г. механикът Джон Кей изобретил „лятящата совалка“. С нейна помощ английските тъкачи изработвали два пъти повече плат от тези в манифактурите. През 1764 г. тъкачът Джеймс Харгрийвс изобретил предачната машина „Джени“. На нея един работник предал по 16-18 вретена едновременно. И старият ръчен тъкачен стан бил заменен с механичен. Но най-голямо значение за напредъка имала изобретената от Джеймс Уат през 1764 г. парна машина. Тя задвижвала машините във фабриките, които никнели навсякъде. Така производството вече не зависело от водната сила.

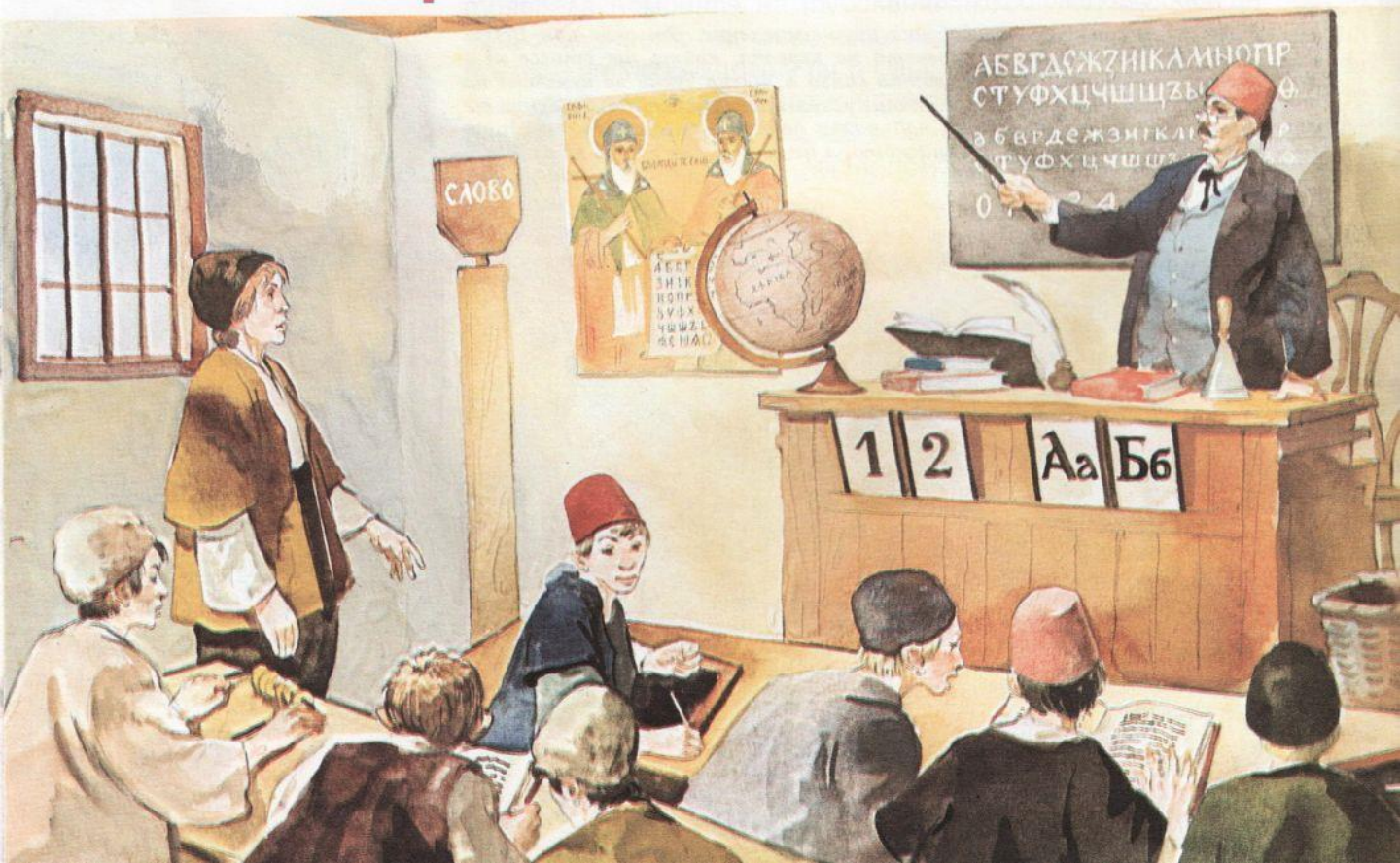
В килийните училища малцина можели да четат и пишат свободно. Наричали ги „граматици“. Но тези умения им стрували дълги години и много усилия. Мъчнотиите при записването и изговарянето на думите идвали от това, че учениците заучавали буквите с техните названия (Аз, Буки, Веди, Глагол), а не със звуковете им (а, бь, вь, гь). За да прочетат думата „баба“, учениците изговаряли „буки, аз“ и така образували първата сричка „ба“. За втората отново сричали „буки, аз“ и накрая прочитали цялата дума - „баба“. Новите училища премахнали тези затруднения.

На тези ученици вече е интересно в час. Новият учител е донесъл буквари на български език, черна дъска, глобус - все непознати до този момент неща. Новост било и това, че напредналите ученици помагали на по-малките. Така един учител можел да обучава едновременно стотина деца.

НОВИТЕ УЧИЛИЩА

Столетия наред килийните училища били единствените разпространители на грамотност сред българите. През XVIII век броят им непрекъснато нараствал - откривали ги при църкви и манастири, в дюкяните на будни занаятчии. Но в килийното школо децата получавали оскъдни знания. Те си губели времето в наизустяването на дебели църковни книги и затова, когато завършвали, повечето от тях едва сричали и трудно пишели дори името си.

Ала новото време раждало нуждата от нови знания. Богатите български занаятчии и търговци първи усетили това. За да търгуват успешно из пазарите на огромната империя, те трябвало да знаят чужди езици, да имат познания по география, да правят точни сметки. Но в килийните училища тези умения не можело да се придобият. Ето защо заможните българи започнали да изпращат децата си в гръцки училища, някои от които били независими от фенерските архиепери и патриаршията. Там те усвоявали модерния за времето си гръцки език, учели от истински учебници по математика, физика, философия, история, природознание. Обучавали ги способни гръцки учители, които получавали заплати от щедри дарители. През XVIII век такива модерни светски училища били открити на много места из империята. Те привличали все повече и повече българи, защото в тях можели да учат и деца от негръцки произход. Така чрез образованието по нашите земи навлизали новите идеи на тогавашния европейски свят, но заедно с това се появила и голяма опасност - много от българчетата започнали да се

гърчечат. Те предпочитали да говорят на гръцки, защото владееенето на този език тогава било признак на високо образование. Имало и друго - гръцките търговци гържали търговията в империята. Като се представяли за гърци, българите се възползвали от техните големи права.

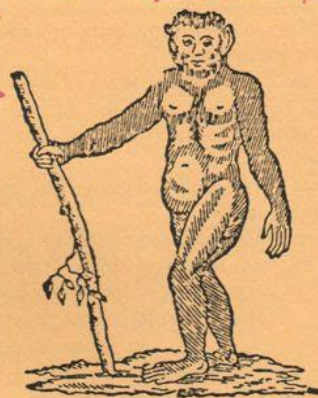
За да ограничат гръцкото влияние, родолюбиви българи взели да откриват елино-български училища. Те приличали на гръцките, но за разлика от тях децата в малките класове изучавали основните предмети на български език. Първите смесени елино-български училища разтворили врати в будни градове като Сливен, Габрово, Котел, Свищов. Но дори за тях не достигали учители, помещения, средства. Най-болезнено обаче се чувствала липсата на български учебници. Тази празнина запълнил през 1824 г. първият български буквар, написан от г-р Петър Берон. Нарекли го „Рибен буквар“, защото на корицата му бил изрисуван делфин. Написана на говорим български език, тази книжка били истинска детска енциклопедия. Какво ли нямало в нея: граматика, история, молитви, полезни съвети. Голямо място било отгелено на математиката, както и на любопитни сведения за природата и животните. Ето защо „рибният“ буквар се четял с интерес и от малки, и от големи. Петър Берон препоръчал и нов метод за обучение. Чрез него един учител можел да обучава едновременно стотина деца, използвайки помощта на по-големите ученици.

През 1835 г. в Габрово отворило врати първото българско училище, построено с парите на щедри дарители и патриоти като Васил Априлов и Никола Палаузов. За първи учител в него бил привлечен Неофит Рилски, който преподавал български език, граматика, математика. Към Габрово взели да се стичат младежи от цялата страна, защото обучението в тукашното училище било безплатно.

Скоро примерът бил последван и от други градове. Общините им не жалели средства да намерят способни учители за своите деца. Навсякъде из страната никнели училища, строели се нови школски сгради. Само за няколко десетилетия били открити около 1500 нови училища. По-големите от тях постепенно се превръщали в класни. Там децата се обучавали така, както е и днес - разделени на класове, с различни учители по отгелните предмети. Заедно с класните училища се появило и девическото образование. През 1841 г. в Плевен учителката Анастасия Димитрова открила първото девическо училище. Програмата му била като на мъжките училища, но имало и чисто женски учебни предмети като домакинство и ръкоделие.

„Мисля, че хората в Англия и изобщо в Европа имат непълна представа за българите. Винаги съм чувал да се говори за тях като за диваци, по-малко цивилизовани от американските индианци. Признавам, че доскоро и аз самият не бях далеч от същата представа. Останах обаче учуден, като научих, че едва ли има българско село без училище. Образованието, което се дава в тези училища, е безплатно и еднакво за всички - и бедни, и богати. Едва ли има българско дете, което да не може да чете или пише, така че процентът на грамотните в България е равен на този в Англия и Франция. Знаят ли тези факти хората, които наричат българите диваци?“

Макгахан
американски журналист

Из глава VII
ФИЗИЧЕСКИ СКАЗАНИЯ

Обезяна (маймун)

Никой другий добитак не прилича толкова на човека, колкото маймунат. Могат да ходят на два крака и да вършат много човечески работи. Комахай всяко, щото видят, ищат да го сторят. Някой си маймун видел господаря си, чи ся бръсни, и подир малко отишъл, та извадил брасничите да ся убръсни и той... ...Тии на Америка гледат хора, чи собират древа, та кладат огън да ся греят, и кога ся завърнат хората, слазят, да сядат около оганят, но като изгорят древата не се разумяват да принесат йоше да положат на оганят, ами стават, та си отхождат...

Тук виждате само две от многобройните любопитни четива, с които изобилства Рибният буквар на д-р Петър Берон.

Из глава VI РАЗЛИЧНИ ИСТОРИИ

Безумник

Някой си ся разхождаше в една градина и като гледаше една голяма тиква на един тенак корен, а дребни крушици на едно голямо древо, рече: Каква неприлика! Тез тикви требаше да висят от тзи круша, а крушиците да са на тези тенки корени. Подир малко время му ся придряма и си легна да спи под крушата. Като спяше, повея един вятар и сабори много круши, една от тях падна на носа му та го сабуди. Той стана тутакси и като виде, чи му тече кров, рече: Ами що шях да патя, ако паднаше тзи тиква на мене! Воистена аз съм безумен и не зная, що хортувам: Бог создади и нареди сичките неща с безкрайна мудрост.

С ОРЪЖИЕ В РЪКА ВЪСТАНИЯ

"Да бъде верен на другарите си и точен юнак в работата.

Докаато е с дружината, няма да има среща ни със своята, ни с коя да е друга жена, нито пък ще има каква и да е работа с жени.

Няма да пие вино или ракия, или друго упоително питие.

Няма никога да скрива нещо от другарите си, било пари или друго. Всичко е общо до раздялата му от цялата дружина.

Закон на хайдушката дружина на Бойчо войвода

Хайдутите на Велко войвода са обкръжили турски бей, от когото околността е пропищяла. Те запалили мокра слама близо до укреплението. Боят щял да се задуши от пушека и затова се предал.

Въпреки трагичния край на двете търновски въстания, на бунтовете край Разград и Провадия, българите не преставали да вярват в скорошното си избавление. Надеждата им прераснала в увереност, когато австрийската армия разгромила турците, превзела Белград и наближила северозападните ни земи. Близостта на императорските войници дала кураж на българите от Чипровци и през 1688 г. те се разбунтували. Чипровското въстание било по-добре организирано от предишните. Въстаниците имали своя кавалерия и не се ограничили само с отбранителни действия, а преминали в настъпление. Вдигнали се и селата около Чипровци, Берковско, Пиротско, Ломско. Хиляди изплашени турци избягали, търсейки спасение на юг. Но скоро вместо да дойде помощта, очаквана от австрийската армия, срещу чипровчани се изправила турска войска, която смазала жестоко бунта. Градът бил опожарен, загинали хиляди. Много от оцелелите избягали във Влашко и Унгария.

ХАЙДУТИ

Не били малко и онези българи от въстаналите райони, които поели към хайдушките дружини. Четите се разраствали и вече успешно защитавали населението от произвола на властта. Затова с надежда се споменавали имената на воеводите Чавдар, Страхил и Мануш. Някои от тях повели момчетата си в помощ на съседните народи, които също опитвали да се освободят от османците. Хайдут Велко и Кондо войвода се прославили в сръбското въстание от 1804 г. Български чети воювали на страната на гръцките въстаници през 1821 г.

В края на XVIII и началото на XIX век Русия водила поредица от успешни войни със султана и войските ѝ напреднали чак до линията Плевен-Севлиево-Ловеч. Българите им помагали с каквото могат - снабдявали ги с храна, доставяли им сведения.

Никои по-добре от хайдутите не познавал тайните планински пътеки, които отвеждали руснаците в гърба на турците. Някои от четите дори се сражавали

редом с руската армия. Особено се отличила Българската земска войска, състояща се от 2000 доброволци. Те взели дейно участие в превземането на Силистренската крепост.

ЗАВЕРИ

След подписването на Огринския мирен договор през 1830 г. надеждите на българите помръкнали. За разлика от Сърбия и Гърция, които получили свободата си, България останала под турска власт. За да предизвика отново намесата на Русия, капитан Георги Мамарчев решил да вдигне голямо въстание в Търново. В подготовката му участвали и някои търновски първенци, между които търговецът Велчо Атанасов, наричан Джамджията. Тайният заговор нарекли на негово име - Велчова завера*. Постепенно в заверата се включили хора от цялата търновска околия. Изработен бил план и избран главнокомандващ на въстанието. Под предлог, че се събират строителни работници, започнало и набирането на войска. Подготовката на въстанието вече била доста напреднала, когато през 1835 г. еленски чорбаджия предал заговорниците. Турците ги арестували и осъдили на смърт чрез обесване. Като руски поданик Георги Мамарчев бил изпратен на заточение. Така пропаднал поредният опит на българите да въстанат.

По същото време в Западна България избухнали няколко големи бунта. Селяните не искали да плащат един и същ данък два пъти - на султана и на местните спахии. За да се отърват от немотията, първи се хванали за оръжието българите от Нишко. На следващата 1836 г. въстания пламнали още в Пиротско, Белоградчишко и Берковско. Високата порта*изпратила редовна армия, кавалерия и топове. Бунтовете били потушени, но не след дълго искрата пламнала отново. През 1841 г. на връх Великден въоръжени турци нахлули в църквата на нишкото село Каменца. Българите не могли да понесат това кошунство и грабнали оръжие. Примерът им бил последван и от околните селища, но липсата на добра организация и слабото въоръжение обрекли на неуспех Нишкото въстание. Пълчищата на башибозуците* удавили в кръв повече от 240 села, избивали, грабели, безчинствали. Хиляди деца и девойки били откарани към робските пазари на империята, а оцелелите потърсили спасение в Сърбия. Турските жестокости, огласени от французина Бланки, потресли Европа.

„Колкото повече прониквахме в селата, скрити във вътрешността на горите, толкова по-лесно можехме да съдим за дълбокото отчаяние, което царуваше там. Населени изцяло от християни, тия села бяха станали прицел на вилненията на арнаутите*, които прекарваха времето си да слагат клопки на българите, както ловецът употребява своето време да преследва плячката си. На места намерихме много изгорени къщи, изкоренени овощни дървета, скитачи деца, изплашени жени. Навсякъде - признаци на ужас и следи от опустошения.“

Ж.А.Бланки

френски наблюдател за потушаването на Нишкото въстание

Всеки хайдутин трябвало да има такава чанта за фишеци, дълъг шомпол*, барутница от рог и клеци за леене на куришуми.*

ПОД СЯНКАТА НА ЯТАГАНА - ПРОБУЖДАНЕТО

След близо четиривековен дълбок робски сън нашият народ се пробудил за нов живот. Започнала епохата на българското Възраждане. Въпреки тежките условия, в които живеели, българите извършили истински чудеса. Промените се виждали навсякъде - в селското стопанство, в градското занаятчийско производство, в духовния живот. Постепенно земите ни се превърнали в най-големия производител на селскостопанска продукция и земеделски сечива. Нашите занаятчии и търговци завладели османските пазари, натрупали богат-

ства, добили самочувствие. Българите все по-често опитвали да извоюват своята независимост. Опитвали всички - с хайдушки дружини и чети, чрез бунтове, въстания, завери. Когато поробителите удавили в кръв въоръжената съпротива, българите отправили поглед към духовенството. С перо и книга то върнало вярата и сплотило народа за по-нагаташната борба. И победите не закъснели. Появили се първите нови училища, а гръцките владци били прогонени. Оставало най-трудното - да се извърви дългият път към Свободата.

ИМЕНИТИ БЪЛГАРИ

Паисий Хилендарски (1722-1773)

Народен будител и монах, роден в Самоковската епархия. През 1762 г. написал и сам разпространявал книгата „История славянобългарская“.

Васил Априлов (1789-1847)

Роголюбец и книжовник. Роден в Габрово, учил в Русия, замонал се от търговия в Одеса. Отначало се гърчел, но след като опознал българската история, започнал да подпомага откриването на български училища, проучвал родната история и литературния език.

Софроний Врачански (1739-1813)

Книжовник, будител и духовник. Рождено му име е Стойко Владиславов. В началото е учител и свещеник, през 1794 г. е ръкоположен за Врачански епископ. Последовател на Отец Паисий, чиято история препрочва.

Неофит Бозвели (1785-1848)

Монах, книжовник и общественик, един от водачите на българския народ срещу гръцките владици. Автор на „Мати Болгария“ и учебника „Славяноболгарское деловодство“. Заради роголюбивата си дейност бил заточен в Хилендарския манастир, където умира.

Никола Фичев (1800-1882)

Прочут майстор строител, наричан Уста Кольо Фичето. Издигнал църкви в Търново, Свищов, Лясковец, построил много мостове. Без да използва нито един гвоздей, съградил известния покрит мост в Ловеч, върху който били разположени многобройни дюкянчета.

Петър Берон (1800-1871)

Един от най-учените българи преди Освобождението, получил медицинско образование в Мюнхен (владел осем езика). Написва „Буквар с различни поучения“, прочул се по името „Рибен буквар“. Автор е на книги из областта на естествените науки, философията, физиката, астрономията, химията.

Добри Желязков Фабрикаджията (1800-1865)

През 1834г. основава първата машинна фабрика в България. С това се поставило началото на българската индустрия.

Захари Зограф (1810-1853)

Прочут иконописец, родом от Трявна. Украсил е със стенописи най-големите български манастири - Рилския, Бачковския, Троянския, Преображенския. Чрез неговата четка в църквите влезли ликовете на обикновени хора и красотите на българската природа. През 1851-1852 г. работил на Атон - във Великата лавра.

Георги Мамарчев (1786-1864)

Борец за национално освобождение. Роден в Котел, постъпил в руската армия и воювал срещу турците (1806-1812) и Наполеон (1812-1813). Стигнал до чин капитан и приел руско поданство. Един от организаторите на Велчовата завера.

Иларион Макариополски (1812-1875)

Един от титаните на българското Възраждане, повел борбата за самостоятелна българска църква. Роден в Елена като Иларион Стоянов Михайловски, подстриган за монах в Хилендар, ръкоположен за епископ на Търново. Умира в Цариград.

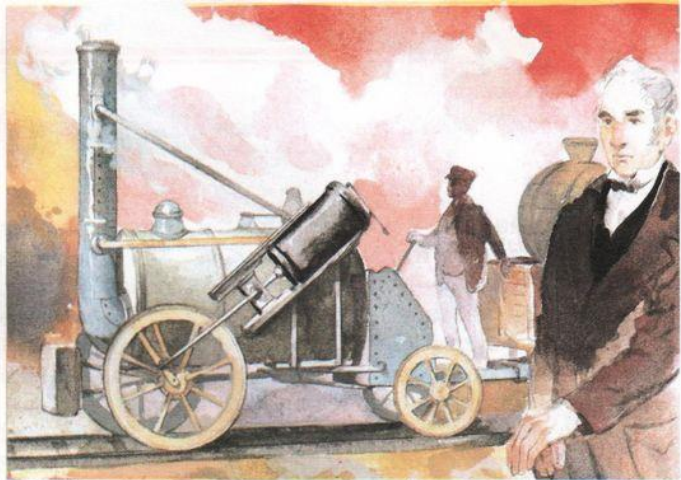
Анастасия Димитрова

Роголюбива и образована българка. През 1840 г. основала в Плевен първото взаимно девическо училище.

Наполеон губи решаващото сражение при Ватерло, след което до края на живота си е заточен на остров Елба.

Джордж Стефансън е застанал горд пред първия истински парен локомотив "Ракета", конструиран от него.

СВЕТЪТ

- 1642 г. - начало на революцията в Англия /Първа гражданска война/
- 1649 г. - Англия провъзгласена за република
- 1660 г. - възстановяване на монархията в Англия
- Средата на XVII век** - започва колониалното завладяване на Азия, Африка и Америка
- Втората половина на XVIII век** - начало на промишлен преврат в Англия
- 1733г. Джон Кей изобретява летящата совалка
- 1767г. изобретена първата предачна машина Джейни
- 1769г. в Англия е създадена първата фабрика
- 1769г. Джеймс Уат изобретява парната машина
- 1786г. създаден е първият тъкачен стан от Едмънд Картрайт
- 1808г. в Лондон е въведено за първи път газово осветление
- 1812г. конструирана е първата автоматична печатна преса
- 1814г. Джордж Стефансън сглобява първия локомотив
- 1827г. в Лондон е открита първата зоологическа градина
- 1835г. Колт конструира първия си револвер
- 1837г. Самуел Морз изобретява телеграфа

- 1775 - 1783 г. война на английските колонии в Северна Америка за независимост
- 4 юли 1776г. - „Декларация за независимостта“ на САЩ
- XVIII век - Петър I превръща Русия в силна европейска държава
- XVIII век - зараждане на „Просвещението в Европа“
- 14 юли 1789 г. - начало на революцията във Франция
- 20 септември 1792 г. - Франция е обявена за република
- 21 януари 1793 г. - Луи XVI е гилотинан
- 1796 - 98 г. - походи на Наполеон Бонапарт в Италия, Египет и Сирия
- 1799 г. - край на революцията във Франция
- 1805 г. - английската флота унищожава край нос Трафалгар френската ескадра
- 1807 г. - Франция господства в Западна и Централна Европа, Португалия и Испания
- 1806 - 1812 г. - Руско-турска война
- 1810 - 1825 г. - война за независимост на испанските колонии
- 1813 г. - Наполеоновата армия е сразена при Лайпциг от обединените сили на Русия, Прусия, Австрия и Швеция
- 1814 г. - монарсите от европейските държави сключват „Свещен съюз“
- 1825 г. - Декабристко въстание в Русия
- 1830 г. - Гърция е провъзгласена за независимо кралство
- 1831 - 1834 г. - Лионски въстания на текстилците

ОСМАНСКАТА ДЪРЖАВА

- 1683 г. - поражение на османците край Виена
- 1684 г. - образуван е антиосмански съюз „Свещената лига“, в който влизат Австрия, Полша, Венеция
- 1686 г. - Русия се присъединява към „Свещената лига“
- 1700 г. - договор между Русия и Турция. Първо разделяне владенията на Османската империя
- 1703 - 1730г. - управление на Султан Ахмед III
- 1710 - 1713г. - Руско-турска война
- 1716 - 1718г. - Австро-турска война
- 1730 г. - бунт на градската беднота в Цариград
- 1735 - 1739 г. - Руско-турска война
- 70 - 80 години на XVIII век - начало на кърджалиството
- 1768 - 1774 г. - Руско-турска война
- 1783 г. - Осман Пазвантоглу завзема Видин
- 1787 - 1791 г. - Руско-турска война
- 1804 г. - Първо сръбско въстание, в което участват много българи
- 1806 - 1812 г. - Руско-турска война
- 1814 г. - начало на гръцко въстание, в което участват много българи
- 1826 г. - създаване на редовна турска армия
- 1826 г. - премахване на еничарския корпус
- 1828 - 1829 г. - Руско-турска война
- 1829 г. - превземане на Силистра от руската армия
- 1834 г. - в Османската империя се заражда пощенското дело
- 1834 г. - премахване на спахийството в Турция
- 1839 г. - обявен е Гюлханския хити-шариф /документ, с който Турция обещава равенство на всички поданици/
- 1853 г. - начало на Руско-турска /Кримска/ война

БЪЛГАРИЯ ПОД ОСМАНСКА ВЛАСТ

- 1686 г. - Второ търновско въстание
- 1688 г. - Чипровско въстание
- 1689 г. - Карпошово въстание
- 1730 г. - бунт на българите в силистренско
- Средата на 18 век** - български бежанци се заселват във Влашко
- 1762 г. - Паисий Хилендарски написва История славянобългарска
- 70 - 80 год. на XVIII век - хиляди български бежанци в южна Русия
- 1807 г. - Руският император оземлява български бежанци в южна Русия
- 1824 г. - Петър Берон издава „Рибния буквар“
- 1829 - 1830 г. - опит за въстание начело с Георги Мамарчев
- 20-те години на XVIII век - Димитраки Хаджитосиев оглавява борбата на врачанското население срещу гръцките владци
- 1834 г. - Добри Желязков открива модерна фабрика в Сливен
- 1835 г. - Велчова Завера в Търново
- 1835 г. - открива се първото българско светско училище в Габрово
- 1836 г. - въстания на селяните в Северозападна България
- 1838 г. - откриване на българска печатница в Солун
- 1840 г. - открива се първото девическо училище в Плевен
- 1841 - 1843 г. - Браилски бунтове
- 1844 г. - излиза първото българско списание „Любословие“ в град Смирна, под редакцията на Константин Фотинов
- 1846 г. - в Лайпциг излиза първият български вестник „Български орел“
- 1849 г. - откриване на български храм в Цариград
- 1850 г. - въстание в Северозападна България

РЕЧНИК

Арнаути - мюсюлмански разбойници от албански произход, които понякога турските бейове наемали, за да торможат и държат в страх и покорство българските села

Башибозук - нередовна войска от местното турско население, която свиквали за потушаване на бунтове и веднага след това разпусkali. Те грабели и разорявали въстаналите български села

Браилски бунтове - наречени така по името на град Браила в днешна Румъния. През 1841 и 1842 г. там се събрали българи, които се въоръжили и опитали организирано да преминат в родината си и да вдигнат въстание, но водачите им били заловени от румънската власт, а останалите били разпръснати.

Високата порта - така наричали в миналото турското правителство. Името дошло от величествения мраморен портал, който водел към двореца на великия везир. От Високата порта се взимали важни държавни решения като обявяване на война, сключване на мир, увеличаване на данъците и други.

Гилотина - уред, с който обезглавявали осъдените на

смърт, конструиран и използван за първи път във Франция през 1792 г.

Дарак - механизъм с подобни на таралеж валяци за влачене на вълна, която след това се преде и тъче

Елит - отбрана група хора, най-добрите в дадена област

Еснаф - сдружение на майстори и калфи от един занаят

Завера - заговор, организиране на въстание против турското иго. Произлиза от понятията за вяност и доверие, които били най-важни за съмишлениците

Колония - хора от една народност, които са напуснали родината си и са се заселили в друг град или друга страна, но са запазили връзката помежду си

Корпус - във военното дело означава част от войската с определено предназначение

Корупция - подкупност на държавните чиновници

Кърджалии - тълпи от избягали турски войници и разбойници, които почти не се криели и нападали дори селища в равнината

Лига - френска гума, означаваща съюз на държави или организации, който си поставя определена цел

Лихварство - лихварят дава пари на заем на някого за определено време. За тази услуга предварително се договарят колко пари вповече ще му бъдат върнати. Тези пари вповече се наричат лихва и обикновено се измерват в проценти. Например 5% лихва означава ако е дал 100 жълтици, да получи обратно 105.

Рушвет - подкуп

Спахия - турски феодал, който служи в османската конница

Сукно - вълнен плат за връхни грехи

Текстил - платове, тъкани

Фишек - куршум, завит заедно с барут в парче плат или кожа. Така прилягал плътно към цевта, а и за-реждането на пушката ставало по-бързо отколкото по стария начин. При него отделно в цевта се слагал барут, после куршум и се натъпквало парче кожа с шомпола

Шомпол - дълга дървена или метална пръчка, с която фишекът се натъпквал в цевта на пушката

Чаршия - пазар, търговска улица или площад

Чеиз - всичко, което булката, още докато била девойка, е тъкала, шила и бродирала, за да отнесе в дома на бъдещия си съпруг и да дари на сватбарите

ДЕТСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ - БЪЛГАРИЯ ПОД СЯНКТА НА ЯТАГАНА - ПРОБУЖДАНЕТО

Текст и материал за илюстрации **Огнян ХАЛЕМБАКОВ** Илюстрации **Чавдар ДРАГИЕВ**
Корица **Петър ГЕНОВ** Обработка и адаптация на текста **Галина ЗЛАТИНА,**
Петър КЪРДЖИЛОВ Художествен проект **Чавдар ДРАГИЕВ**
Технически редактор **Младения ЯНАЧКОВА**
Съставителство, оформление, текстообработка и предпечатна подготовка **ЕТ "Блик"**

"Златното пате" - София
бул. "Цариградско шосе" 117 Тел./Факс (02) 75 50 67

ДЕТСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ БЪЛГАРИЯ

„Детска енциклопедия - България“ ще задоволи вашето любопитство, ще научите неща, които няма да намерите в учебниците, а винаги ще ви бъдат полезни. В нея ще прочетете най-важното и най-интересното, което може да се разкаже за България, за нейната история и природа, за живота на хората и организацията на държавата. Ще намерите обяснения за трудноразбираеми неща от всекидневието.

Разнообразната информация е събрана в много книжки от няколко раздела. Безспорно най-голям е разделът „История“, защото знанието за една страна е преди всичко познаване на нейното минало. Човек, ако знае откъде идва, той знае кой е и накъде отива.

Ако сте наблюдателни, десетките цветни илюстрации ще ви разкажат повече гори от написаното с думи.

**Изданието е одобрено от МОН
за използване в училищата.**

Съобразено е с изискванията на учебния материал

-
1. ТРАКИТЕ (3000г.пр.Хр. – 500 г.сл.Хр.)
 2. ДЪРЖАВАТА - 681 г. (300г. – 700г.)
 3. ВЛАСТТА НА ХАНОВЕТЕ (700г. – 850г.)
 4. ЗЛАТНИЯТ ВЕК (850г. – 950г.)
 5. ГОДИНИ НА ИЗПИТАНИЕ (950г. – 1050г.)
 6. БОРБИ СРЕЩУ ВИЗАНТИЯ (1050г. – 1200г.)
 7. ВЪЗРОДЕНАТА ДЪРЖАВА (1200г. – 1300г.)
 8. ЗАЛЕЗЪТ НА ЦАРЕТЕ (1300г. – 1400г.)
 9. **ПОД СЯНКАТА НА ЯТАГАНА** (1400г. – 1850г.)
 - 9.1. НАСИЛИЕТО (1400 г. - 1700 г.)
 - 9.2. **ПРОБУЖДАНЕТО** (1700 г. - 1850 г.)
 10. ПЪТЯТ КЪМ СВОБОДАТА (1850г. – 1878г.)
 - 10.1. ПЪТЯТ (1850 г. - 1875 г.)
 - 10.2. СВОБОДАТА (1875 г. - 1878 г.)
-